

diğini belirtmektedir. Kâtib Çelebi'nin *Mizânü'l-hak* adlı eserinde medreseye yönelttiği eleştirilerin uzun yıllar sonra tekrarı mahiyetinde olan bu tesbitler, son devir Osmanlı âlimlerinin akli ilimler alanındaki ihmallerini bir defa daha ortaya koymaktadır.

Eserleri. Türkçe. *Zübde fi ilmi's-sarf* (İstanbul 1292); *Risâle-i Kazâ ve Kader* (İstanbul 1293); *Risâle-i Rûh-ı İnsâniyye* (İstanbul 1293); *Kıssa-i Selâmân ve Ebsâl* (İstanbul 1299); *Risâle fi tahkiki'l-hareketi'l-hâfıza li'z-zamân* (İstanbul 1297, muhtemelen müellif hattı olan bir nüshası *Risâle fi tahkiki'l-hareketi'l-hâfıza* başlığıyla Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 7'de kayıtlıdır). Arapça. *Mizânü'l-'adl fi'l-manâhik* (İstanbul 1275); *Hâşiye 'ale's-Siyâlkûtî 'ale't-taşavvurât* (I-II, İstanbul 1305); *Câmi'u'l-hakâ'ik* (Kâdî Mîr Meybüdü'nin *Şerhu Hîdâyeti'l-hikme*'si üzerine yazılmış bir hâşiyedir, baskı yeri ve tarihi yok); *Tezkire-tü'l-ekâlim* (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K 316, müellif hattı; geleneksel Osmanlı coğrafya literatürünün son örneğidir; müellif, 12 Rebülevvel 1267'de [15 Ocak 1851] tamamlayıp Sultan Abdülmecid'e ithaf ettiği eserde kendisini İngiltere'ye tahsile gönderen Sadrazam Reşid Paşa'ya şükranlarını dile getirmektedir); *Şerhu's-Şifâ'* (İbn Sînâ'nın eserinin yarım kalmış şerhidir).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Tezâkir*, IV, 10; *Sicill-i Osmânî*, III, 358-359; *Osmanlı Müellifleri*, II, 10-11; Hüseyin Hüsameddin [Yasar], *Amasya Tarihi* (s.nşr. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş), Ankara 1986, I, 280; Ebülulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 202, 870-871; Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayat Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948, s. 216.

CEVAT İZGİ

İNGİLTERE

Avrupa'nın kuzeybatısında
bir ada devleti.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ

IV. OSMANLI-İNGİLTERE

MÜNASEBETLERİ

V. ÜLKEDE İSLÂMİYET

VI. İNGİLTERE'DE

İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Resmî adı United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı) olup kısaca Büyük Britanya veya Birleşik Kral-

lık şeklinde de söylenir; dünya genelinde yaygınlıkla kullanılan İngiltere ise aslında devletin ana topraklarını meydana getiren dört milli-coğrafi bölgeden en büyüğünün adıdır (England; diğerleri İskoçya, Wales / Galler, Kuzey İrlanda). Atlas Okyanusu'nda Avrupa kıtasının kuzeybatısında ana karadan Manş ve Kuzey denizleriyle ayrılan adanın güneyi ve etrafındaki irili ufaklı diğer adalar üzerinde kurulmuştur. Yüzölçümü 130.439 km² olup kuzeyinde Birleşik Krallığa dahil İskoçya (77.167 km²) ve batısında Galler'le (20.768 km²) Kuzey İrlanda (14.147 km²) bulunmaktadır. Nüfusu 52 milyon (1999 tah.) olan İngiltere'nin başşehri Londra'dır (1999 tah. 7 milyon). Nüfusu 1 milyonu aşan bazı diğer önemli şehirleri Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol ve Leeds'tir.

İngiltere parlamenter demokrasiyle yönetilen anayasal bir krallıktır; ancak tam bir yazılı anayasası yoktur. Parlamento da veraset veya tayin yoluyla belirlenen Lordlar Kamarası ve seçimle gelen Avam Kamarası olmak üzere iki meclis vardır; yürütmenin başı başbakandır. Ülke Commonwealth teşkilâtı (İngiliz Uluslar Topluluğu) vasıtasıyla bazı eski sömürgelerle birlikteliğini korumaktadır; ayrıca Cebe-litârık ve Falkland adaları gibi deniz aşırı toprakları da bulunmaktadır.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Ülke topraklarının çoğunluğunu oluşturan Büyük Britanya adası kuzeyden güneye 950 km. uzunluğunda ve doğudan batıya 450 km. genişliğindedir. Genellikle monoton bir doğal yapısı olan İngiltere'nin en yüksek noktası Göller bölgesinde 978 m. civarındaki Scafell Pike tepesidir. Bütün adanın en yüksek noktası ise kuzeydeki dağlık İskoçya'da Ben Nevis zirvesidir (1343 m.). En uzun akarsu, Galler'de Cambrian dağlarından doğup güneybatıda Bristol Kanalı'na dökülen Severn'dir; Londra'dan geçen Thames ile Trent ve Ouse de diğer önemli akarsulardır. İklim genelde ılıman, kuzeyde biraz daha sert, güneyde ise yumuşaktır. Ortalama sıcaklık kışın 4°-6°, yazın 12°-22° arasındadır. Bununla birlikte özellikle güneyde sıcaklığın gün içinde nâdir de olsa 30°'ye çıktığı olur. Hava kararsız ve değişken, genellikle bol yağışlıdır; yıllık ortalama yağış 1000 milimetrenin üzerindedir. Adanın bitki örtüsü sanayileşme ile birlikte değişmiştir. Önceleri meşe gibi yaprak döken ağaçlardan meydana gelmiş ormanlarla kaplı olan alanların pek azı doğal yapısını koruyabilmiştir. Bugünkü bitki örtüsü ülke topraklarının üçte birini oluşturan küçük koruluklar, sık çalılıklar ve iğne yapraklı ağaçlıklar halindedir. Aynı şekilde sanayileşmeden hayvan türleri de etkilenmiş ve günümüze tilki, porsuk, gelincik, sincap, tavşan, kirpi, köstebek ve kızıl geyik gibi hayvanlar kalmıştır.

İngiltere yüzölçümüne oranla kalabalık bir ülkedir; km² başına düşen insan sayısı 350'yi geçer. Nüfusun dağılımı çeşitlilik gösterir; çoğunluk (% 92 civarı), başta Londra olmak üzere daha çok güney ve batıdaki sanayi şehirlerinde yaşamaktadır. Genellikle çeşitli İslâm ülkelerinden gelen göçmenlerin sayısı % 8'e yaklaşıp. İngiltere tarihinde görülen din anlaşmazlıkları ve bölünmeler yüzünden halk arasında çeşitli hristiyan mezhep ve tarikatları gelişmişse de hâkim olan inanç Protestanlığın Anglikan koludur ve kilisenin başı kral veya kraliçedir. Ülkede az sayıda yahudi ile Hindu ve Budist gibi farklı inanç mensupları da bulunmaktadır (müslümanlar için aş. bk.).

Ekonomi endüstriye dayanır. İngiltere toprakları için ham madde bakımından zengin denilebilir; özellikle kömür ve Kuzey denizi açıklarındaki petrol-doğal gaz yatakları çok önemlidir. Başlıca sanayi kolları metalürji, makine, gemicilik, kimya, kömür, petrol, demir çelik, tekstil, elektrik, elektronik, uçak ve uzay sektörleri üzerinedir. Tamamı makine kullanılarak yapılan tarım verimli ise de üretim miktarı ve çeşit bakımından yeterli değildir. İklim ve toprak yapısına uygun olarak daha çok hububat, şeker pancarı, patates gibi ürünler yetiştirilir; diğer ürünler ithal edilir. Tarımla uğraşanların sayısı nüfusun % 2'si kadardır. Hayvancılık ve balıkçılık ise ülke ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilecek düzeydedir. Özellikle balıkçılık alanında yıllık 1 milyon tona yaklaşan çeşitli deniz ürünleri avı aynı zamanda zengin bir ihracat potansiyeline sahiptir. Ulaşım daha çok uzunluğu 16.000 kilometreyi geçen demiryolu ağıyla sağlanmaktadır. Gelişmiş bir otoyol sistemine sahip olan kara taşımacılığında toplam yol uzunluğu 400.000 kilometreyi bulur. Büyük şehirler birbirlerine birkaç şeritli otoyollarla bağlıdır. İç bölgelerde küçük ölçüde kanal taşımacılığı da yapılmaktadır. Britanya adalarının zengin tarihi ve sanat potansiyeli turizmi çok canlı tutmuş ve ekonominin temel sektörlerinden biri haline getirmiştir. Aynı şekilde bilim ve teknolojiye pek çok yeniliğin merkezi olan Cambridge, Oxford ve Londra üniversiteleri gibi dünyaca ünlü üniversitelerde paralı eğitim verdikleri için ülke

ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. İngiltere hemen her ülke ile ticarî ilişkiler içerisinde ve ticaret hacmi itibarıyla dünyada en ön sıralarda gelmektedir. Özellikle İngiliz Uluslar Topluluğu üyelerinin ekonomileri büyük oranda hâlâ İngiltere'ye bağlıdır.

II. TARİH

İngiltere'nin tarihi, adanın milâttan önce 6000 yılları civarında Avrupa ana küresinden kopmasıyla başlatılmaktadır. Arkeolojik bulgular daha önce burasının buzlarla kaplı olduğunu, fakat avcılık için gelen insanların yaşadığını göstermektedir. Milâttan önce 4000 dolaylarında adaya gelen göçmenlerin güneye ve İrlanda'ya yerleşerek ilk defa toprağı işledikleri, milâttan önce 2500 civarında Kuzey Avrupa'dan tunç kullanan insanların gelip madencilik yaptıkları belirtilir. Milâttan önce 1000 yıllarında Avrupa'da yurtlarından çıkarılan Keltler'in adayı istilâ etmeleri, milâttan önce 50'de Romalılar'ın buraya yönelik saldırıları ve istilâları, milâttan sonra 43'te İmparator Claudius zamanında Roma idaresinin kurulması İngiltere'yi tarihî bakımdan ön plana çıkardı. Roma döneminde eyalet statüsünde yönetilen İngiltere'de Londra merkez oldu ve önemli Roma şehirleri kuruldu. Barış ve istikrarın hâkim olduğu adada çiftçilik ve madencilik ciddi gelişmeler kaydetti. Ancak milâttan sonra V. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun çökmesiyle ekonomi canlılığını yitirdi, tarım ve ticaret bozuldu.

Ülkede otoritenin yok olmasıyla yeni istilâlar tehdidiyle karşılaşan Britonlar (Keltler), tedbir olarak Germen kabileleri Angllar ve Saksonlar'ı adaya getirip güvenliklerini temin etmek istediler. Adanın doğu ve güney kısımlarına yerleşen Anglo-Saksonlar, zamanla kendi hâkimiyetlerini oluşturarak İngiltere'de Anglo-Sakson dönemi başlattılar. Bu arada Angllar'ın hâkim olduğu bölgeye Doğu Anglia denildiği gibi adanın tamamı da bu isimle (Angıl-İngil) anılmaya başlandı. Ülkede İngiliz bilincinin oluşmasında etken olan diğer bir gelişme de milâttan sonra VII. yüzyıldan itibaren Roma'dan gelen misyonerlerin etkisiyle başlayan hristiyanlaştırma faaliyetleri ve kilisenin örgütlenmesidir. Bu arada adada var olan pek çok devlet arasında Wessex Kralı Egbert güçlenerek diğerlerini etrafında topladı. Bu süreç, Egbert'ten sonra tahta geçen Alfred'in Vikingler'i de mağlûp ederek 886'da bütün İngiltere'nin kralı olduğunun ilân edilmesiyle sonuçlandı. X. yüz-

yıldan itibaren Norveç ve Danimarka Kralığı da (Vikingler) İngiltere ile ilgilenmeye başladı. İngilizler için bundan sonra geri-leme süreci de böylece başlamış oldu. Bu süreç, Vikingler'in XI. yüzyılın başlarında ülkenin tamamını ele geçirmesiyle neticelendi ve Danimarka Kralı Canute aynı anda İngiltere, Norveç ve Danimarka kralı oldu. Ancak bu dönemde daha önce gelip İrlanda'ya yerleşen Normanlar'ın istilâsı başladı. Normanlar 1066'da İngiltere Kralı Harold'u mağlûp ederek ülkeye hâkim oldular. İngiltere toprakları Norman kökenli aristokratlara (lordlar) paylaştırıldı ve bir çeşit feodalite dönemi başladı. İngilizler zamanla yönetimden tamamen uzaklaştırıldı. İdarî dil Latince oldu. Kilise ve piskoposlar da lordlarla aynı şartlarda yükümlülük karşılığında toprak sahibi olmaya başladılar. İngiltere kilisesinde bir düzenlemeye gidildi. Canterbury merkez oldu. 1135'te Kral I. Henry vâris bırakmadan ölünce yeğeni Stephen tahta el koydu.

1154'te tahta geçen II. Henry, yönetim reformu gerçekleştirerek krallığın bütün ülke topraklarında hâkimiyetini sağladı. 1189'da II. Henry'nin ölümü üzerine tahta I. Richard (Arslan Yürekli) geçti. On yıllık saltanatı dönemine damgasını vuran Haçlı savaşları yüzünden Richard ülkesinde ancak altı ay kadar kalabildi. Bu dönemde İngiltere Richard'ın yetki verdiği bir kurul tarafından yönetildi. Richard'ın Fransa'da savaşırken ölmesinin ardından yerine oğlu John geçti (1199). Kral John, Canterbury başpiskoposluğunun tayini meselesinde papa ile anlaşmazlığa düşünce Papa III. Innocent John'u aforoz etti. Ancak John, bir süre sonra ülke içinde kendisine karşı bir ayaklanma söz konusu olunca tahtını korumak için papanın arzularını kabul ettiğini bildirerek destek istedi. Bu sırada John'a karşı harekete geçen bazı lordlar ve piskoposlar, kendi feodal haklarını garanti altına alan bir belge hazırlayarak John'u sıkıştırdılar. Nitekim kral, 15 Haziran 1215'te Magna Carta olarak tarihe geçen bu belgeyi imzalamak zorunda kaldı. Fakat çok kısa bir müddet sonra tarafların bu sözleşmeyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmemesi üzerine İngiltere'de uzun süren bir kargaşa ve iç savaşlar dönemi başladı.

I. Edward'ın saltanatı boyunca (1272-1307) ülke içinde genel anlamda istikrar tekrar sağlandı. Bunun sonucu olarak Edward döneminde yönetime toplum temsilcilerinin katılımı, müesseseleşme, sistimli vergi ve hukuk alanında ciddi me-

safeler alındı. Devletin işleyişinde bir gelenek oluşmaya başladı. Ancak krallık ile feodal lordlar arasındaki gerginlik bir türlü giderilemedi. Diğer taraftan XIV. yüzyılın ortalarında beliren veba salgını büyük bir nüfus kıyımına sebep oldu. Aynı şekilde Avrupa'da 1337'de başlayan Yüzyıl savaşlarının getirdiği ekonomik zorluklar da söz konusu olunca ülkede işsizlik ve fakirlik had safhaya ulaştı. 1381'de patlak veren büyük köylü ayaklanması zorlukla yatıştırıldı. Bu döneme damgasını vuran gelişmelerden biri de dinî karışıklıklardır. Oxfordlu John Wycliffe, feodal yapı ve kilise hiyerarşisine karşı çıkan siyasî görüşleriyle ülke içinde çalkantılara yol açtı ve reform hareketine giden süreçte önemli rol oynadı.

İngiltere, XV. yüzyılın ortalarında otuz yıl kadar süren taht mücadelesine sahne oldu. 1485'te Lancaster hânedanının son vârisi Henry Tudor'un (VII. Henry) hâkimiyetini tesis etmesiyle İngiltere'de Tudorlar dönemi başladı. Ekonomik canlanma ve gelişen ticaret, ülkede eğitim ve kültür hamlesinin başlatılmasına katkıda bulundu. Pek çok kilise ve devlet okulu açıldı. Cambridge ve Oxford üniversitelerinin kolejleri faaliyete başladı. Matbaanın kullanılmasıyla kitap ve okur yazar sayısında artışlar kaydedildi. Standart İngilizce yaygınlaştı.

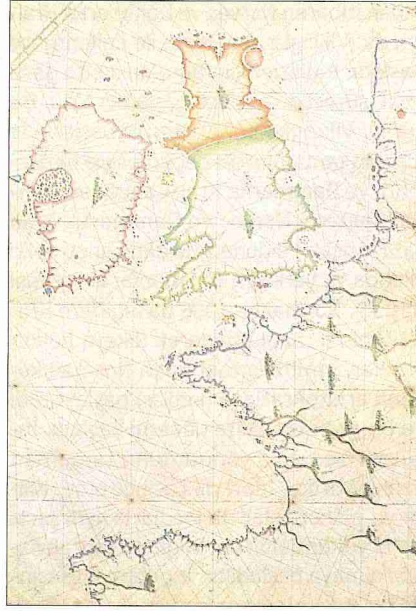
İngiltere, aynı zamanda Avrupa'nın önemli ve nüfuzlu bir devleti olarak uluslararası olaylara müdahale etmeye başladı. Bu sırada Avrupa'da başlayan reform hareketi bütün sarsıntılarıyla devam etmekteydi. Kral VIII. Henry'nin kendine bir erkek vâris doğurmayan Kraliçe Catherine'dan boşanarak yeniden evlenmek istemesi papalıkla arasının açılmasına sebep oldu. Papa bu boşanmayı onaylamayınca ilişkiler koptu ve Henry 1534'te kendisini İngiltere kilisesinin başı ilân ederek bütün kilise mallarına el koydu. Böylece İngiltere'de Protestanlık hâkimiyeti başlamış oldu. Henry'den sonra dokuz yaşında tahta geçen VI. Edward'ın (1547-1553) on altı yaşında ölmesiyle onun yerine geçen Kraliçe I. Mary (1553-1558) bir ara tekrar Katolikliğe dönüş için baskı uyguladıysa da halkın direnişisiyle karşılaştı.

1558'de tahta geçen I. Elizabeth döneminde başlayan deniz aşırı sefer ve keşifler İngiltere'nin itibarını ve ticaret hacmini arttırdı. Uzakdoğu ve Asya ile ticaret yapmak üzere İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East Indian Company) kuruldu. İspanya'ya karşı Fransa ile anlaşma yapılarak geleneksel düşmanlığı son ve-

rildi ve dünya ticaretinde Hollanda, İspanya ve Portekiz ile rekabete girildi. I. Elizabeth dönemi İngilteresi yetiştirdiği Shakespeare, Spencer, Bacon, Marlowe gibi yazar ve düşünürlerle de dikkat çekti.

I. James (1603-1625) ve onu takip eden I. Charles (1625-1649) Avam Kamarası'nın yetkilerine müdahale edince yeniden huzursuzluk başladı; Anglikan kilisesinin İskoçya Presbiteryen kilisesi doğrultusunda faaliyet göstermesi kararına karşı duyulan tepki Otuz yıl savaşlarının getirdiği ekonomik sıkıntılarla birleşti ve 1642'de kralcılarla parlamento destekleyicileri arasında iç savaş başladı. Oliver Cromwel liderliğindeki parlamento taraftarları bu savaştan galip çıktılar (1648). Kral I. Charles idam edildi. Protestanlık resmî mezhep olarak kabul edildi. İlk yazılı anayasa mahiyetinde bir metin hazırlanarak "protektörlük" denilen bir idare tarzı benimsendi. "Cromwel Cumhuriyeti" olarak adlandırılan bu dönem uzun sürmedi ve tekrar krallık yönetimine geçilmesi kararlaştırıldı. Sürgünde bulunan Stuart hânedanından II. Charles İngiltere'ye dönerek tahta geçti (1660). "Restorasyon" olarak adlandırılan bu dönemde II. Charles parlamento ile uyumlu çalıştı. Anglikan kilisesinde yeni bir yapılanmaya gidildi. Parlamentosunun baskısıyla Protestanlar'ın dışındakilerin yüksek makamlara getirilmesi yasaklandı. II. Charles'ın yerine geçen II. James, ülkeyi Katolik yapmak gayretiyle Protestanlar'a karşı şiddetli bir tasfiye hareketine girişti. Oluşan tepki üzerine II. James Fransa'ya kaçmak zorunda kalınca damadı William 1689'da İngiltere kralı oldu. Parlamentosunda alınan bir kararla hükümdarlık William ve karısı II. Mary tarafından birlikte deruhte edilecekti. Bu gelişmeler İngiltere tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilir ve "kansız ve şanlı devrim" adıyla anılır. Böylece üstünlüğünü ortaya koyan parlamento, aynı zamanda hükümdarı denetim altına alan "Haklar Bildirgesi" ile ülkede yeni bir idare tarzını, meşrutî monarşiyi başlattı. Kralların Katolik olması kanunlaştı.

1702'de tahta geçen Mary'nin kardeşi Kraliçe Anne'nin saltanatında, 1603'ten beri aynı krala tâbi olan İskoçya ve İngiltere'nin yönetimleri Birleşik Krallık adıyla tek çatı altına alındı. Bu durum ülkenin askerî ve ekonomik açıdan güçlenmesini sağladı. Diğer taraftan parlamentoda bir gelenek oluşmuş, düzenli yapılan seçimlerde tüccar ve sanayicilerin desteklediği

Ali Macar Reis Atlası'nda Batı Avrupa'yı ve İngiliz adalarını gösteren harita (TSMK, Hazine, nr. 644, vr. 5^b-6^a)

Whig Partisi ile büyük toprak sahiplerinin desteklediği Torry (Muhafazakâr) Partisi en büyük iki güç olarak ortaya çıkmıştır.

Anne'nin 1714'te ölümü üzerine yerine geçecek Protestan vâris konusunda karışıklık çıkınca Whig Partisi denetimindeki parlamento, Anne'nin kuzeni olan Hannover Valisi George Louis'i (George Ludwig) I. George adıyla tahta çıkardı. Böylece İngiltere sarayında Hannover hânedanı dönemi başladı. İngilizce bilmeyen I. George, ülke meseleleriyle doğrudan ilgilenemediği için yönetimde daha çok Whig Partisi hâkim oldu. Daha sonra tahta geçen oğlu II. George döneminde (1727-1760) İngiltere Yediyıl savaşlarında Fransa'ya karşı büyük bir zafer kazandı. Ancak savaş sırasında II. George ölünce yerine torunu III. George kral oldu (1760-1820). Bu dönemde İngiltere, Kanada ve Amerika'daki kolonilerini kaybetmekle birlikte Avrupa'da devrim sonrası Napolyon Fransası'na karşı verdiği mücadele ile önem kazandı. İngiltere, Kanada ve Hindistan'daki Fransız bölgelerine hâkim oldu. Aynı zamanda İngiltere'de sanayi devrimi olarak bilinen önemli bir değişim süreci devam etmekteydi. Bunun neticesinde İngiltere dünyanın ilk sanayileşen ülkesi ve en güçlü devleti haline geldi.

XIX. yüzyılın ilk yarısında sanayi devrimi hamlesi devam etti ve büyük fabrika-

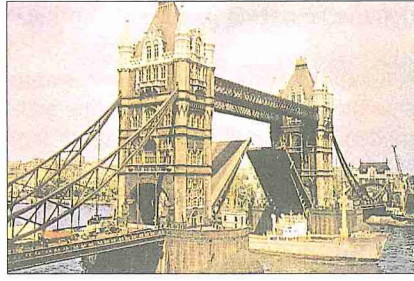
lar dönemi başladı. Demir ve buhar gücüne dayanan yeni teknolojiyle gemi ve demiryolu ulaşımındaki gelişme sayesinde ticaret hacmi olağan üstü büyüdü. Dünyanın hemen her ülkesine ihracat yapıldığı gibi sömürgelerin dışında da özellikle Osmanlı toprakları ve Çin gibi yerlerde baskı ile ticarî imtiyazlar elde edilerek yeni pazarlar bulundu. Kraliçe Victoria dönemi olarak adlandırılan bu dönemde (1837-1901) İngiltere hemen hemen bütün dünyada etkinliğini kabul ettirdi ve başta Ortadoğu'da olmak üzere milletlerarası bütün olaylara doğrudan müdahale etmeye başladı. İçeride de toplumsal refah alanında olumlu gelişmeler yaşandı. Eğitim devletin sorumluluğu altına girdi. Bu arada 20 milyona yaklaşan nüfusun baskısıyla pek çok İngiliz yeni bir hayat için Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda gibi İngiliz kolonilerine göç etmeye başladı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İngiltere'de parlamento ülkenin iç ve dış siyasetine tam anlamıyla hâkim oldu. İngiltere, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransa ile birlikte Rusya'ya karşı savaştı. İngiltere'nin gücünün doruğa ulaştığı bu dönemde Hindistan bağımsızlık savaşı bastırılarak ülke doğrudan Londra'ya bağlandı. 1868-1874 arasında başbakanlık yapan William Gladstone liberal görüşleriyle yeni bir dönem başlattı. 1874'te iş başına gelen Torry Partisi'nden Benjamin Disraeli, içeride toplumsal reform programları uygularken dış politikada da uluslararası denge siyasetine ağırlık verdi. 1880 seçimlerinde Disraeli'yi devirerek yeniden başbakan olan Gladstone, 1882'de Mısır'ın işgalinin getirdiği yorgunluktan ardından Sudan olayları ve General Gordon'un burada Mehdi kuvvetlerine öldürülmesiyle zor durumda kaldı, 1886'da seçime giderek ağır bir yenilgiye uğradı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere, sömürge toprakları 6,5 milyon km² bir genişliğe ulaşan ve toplam 400 milyona yakın bir nüfusa sahip elli beş sömürgeciye sahip büyük bir imparatorluk oldu. 1901'de Kraliçe Victoria'nın ölümüyle kapanan bu dönem gerek sömürgecilik, sanayileşme ve ferdî ahlâk anlayışının ön plana çıkmasıyla oluşan yeni değerler ve disiplinli sosyal denetim mekanizmasının şekillendirdiği İngiliz sosyal yaşantısı özellikle biyolojik materyalizm, Marksizm, Thomas Huxley, Bernard Shaw ve Oscar Wilde gibi akım ve yazarların temsil ettiği eleştirel yaklaşımın da etkisiyle gelişen değerler çatışması, gerekse kültür, sa-

nat, edebiyat ve siyasette beliren yeni bir İngiliz anlayışı ile tarihteki yerini almıştır.

XX. yüzyılla birlikte İngiltere, büyük bir imparatorluk olmanın yüklediği sorumluluklarla birlikte sanayi toplumunun ortaya çıkardığı kültür ve sınıf çatışmalarının baskı ve sıkıntılarını yoğun olarak hissetmeye başladı. Sayıları mütemadiyen artan işçi sınıfı daha örgütlü bir kuvvet haline geldi ve çok kısa bir zaman diliminde Marksist ve sosyalist partiler ve dernekler kurarak siyasî alanda ağırlığını koymaya başladı. İşçi Partisi ilk defa 1906 seçimlerinde yirmi dokuz milletvekili ile parlamentoya girdi. İrlanda'da İngiliz yanlısı Protestanlar ile bağımsızlık yanlısı Katolik İrlandalılar arasında yaşanan gerginlikler bir iç savaşın eşiğine geldiği zaman I. Dünya Savaşı patlak verdi. 1815'ten beri Kırım Savaşı hariç herhangi bir Avrupa devletiyle doğrudan savaşa girmemeye çalışan İngiltere, Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesi üzerine daha önce Belçika'ya verdiği taahhüt gereği Almanya'ya savaş ilân etti (4 Ağustos 1914). Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti Almanya'nın; Fransa, Rusya ve İtalya İngiltere'nin yanında yer aldı. Savaş İngiltere öncülüğündeki İtilâf kuvvetlerinin kazanıldı. Ancak savaş sebebiyle tarihinin en büyük ekonomik yükü altında kalan İngiltere diğer gelişmiş ülkeler karşısında gerilemeye başladı. II. Dünya Savaşı'na siyasî çalkantılar içerisinde giren İngiltere, savaşın başlarında Almanya'nın gösterdiği başarılar ve psikolojik üstünlük sebebiyle büyük sarsıntı geçirdi. Milyonlarca insan Amerika'ya veya başka yerlere göç etti. Eylül 1945'te savaş bittiği zaman İngiltere asker ve sivil 400.000'e yakın insan kaybetmiş, ekonomisi tekrar tarihinin en büyük yıkımına uğramıştı. Bunda, savaş boyunca bizzat ada topraklarına taarruzda bulunan Alman savaş uçakları ile füze ve roketlerin yaptığı tahribatın da büyük payı vardı.

İngiltere savaş sonrasında hızlı bir toparlanma dönemi başlattı. Savaş sırasında desteğini istediği sömürgelerine verdiği taahhütler gereği Britanya İmparatorluğu'ndan ayrılıklar başladı. İlk olarak 1947'de Hindistan bağımsızlığına kavuştu ve Pakistan kuruldu. 1948'de Burma (Myanmar) ve Seylan (Sri Lanka) bağımsızlığı seçti. 1950'den itibaren Asya, Afrika ve Avrupa ile Antiller'deki diğer sömürgeler de bağımsızlık sürecini başlattılar. Ancak bağımsızlığını kazanan ülkelerin pek çoğu, İngiltere tahtının sembolik ön-

Thames nehri üzerindeki "Tower Bridge" – Londra / İngiltere

derliğindeki İngiliz Uluslar Topluluğu'nda kalmayı sürdürdü.

Savaşın sonraki dönemde İngiltere güvenciliği için Avrupa ile iş birliğine yöneldi. 1949'da Sovyet tehdidine karşı oluşturulan North Atlantic Treaty Organisation'da (NATO) yer aldı. 1952'de Kral VI. George'un ölümü üzerine Kraliçe II. Elizabeth tahta çıktı. 1951 seçimlerinde iş başına gelen muhafazakârlar arka arkaya üç seçimi de kazanarak 1963'e kadar ülkeyi yönettiler. Ülke 1960'ların sonlarında bütün dünyayı saran sosyalist hareketler, genel grevler, üniversite boykotları ve hippilik akımının etkisi altında kaldı. Ocak 1973'te Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (bugünkü Avrupa Birliği) giren İngiltere'deki ekonomik sıkıntılar ve işsizlik problemi, 1977'de Kuzey denizinde zengin petrol kaynakları bulununcaya kadar devam etti.

İngiltere'de 1980'li yıllar Muhafazakâr Parti başkanı Margaret Thatcher'ın başkanlığında geçti. 1982'de Falkland adalarının hükûmeti için Arjantin ile savaşa girildi ve adalarda İngiliz hâkimiyetinin devamı sağlandı. Ancak Thatcher'ın ekonomik politikalarına karşı duyulan genel tepki sebebiyle 1989'da istifa etmesi üzerine aynı partiden John Major başbakan oldu. 1997 seçimlerinde İşçi Partisi büyük bir çoğunluk elde etti ve Tony Blair başbakan oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

D. Thomson, *England in the Nineteenth Century*, Baltimore 1962; a.m.f., *England in the Twentieth Century*, Baltimore 1965; R. C. K. Ensor, *England: 1870-1914*, Oxford 1963; M. Ashley, *England in the Seventeenth Century*, Baltimore 1963; G. M. Young, *Victorian England*, London 1964; A. J. P. Taylor, *English History: 1914-1945*, London 1965; D. Hume, *The History of Great Britain*, Baltimore 1970; R. Musman, *Britain Today*, London 1978; J. H. Plumb, *En-*

gland in the Eighteenth Century, Aylesbury 1983; T. B. Macaulay, *The History of England*, London, ts., I-III; *The Oxford History of Britain* (ed. K. O. Morgan), London 1999; "United Kingdom", *EBR*², XXIX, 25-100.

AZMİ ÖZCAN

III. İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ

"Başkalarına ait kaynakları haksız yere kullanmak" mânasında insanlık tarihiyle başlatılan sömürgecilik modern anlamıyla, XV. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden bir süreç olarak Avrupa'nın güçlü devletlerinin dünyanın diğer ülkelerinin topraklarını ve kaynaklarını keşif, ilhak, işgal ve istimlak ederek kendi ülkeleri için kullanma olgusudur. Kronolojik olarak Avrupalılar'ın denizlere açılıp Ümitburnu (1488) ve Amerika'yı (1492) bulmaları ile başlayan bu olguda İngiltere zaman içerisinde tartışmasız bir üstünlük elde etmiş ve yakın tarihlere kadar dünyanın en büyük sömürge imparatorluğuna sahip olmuştur. İngiliz sömürgeciliğini başlıca beş aşamaya ayırmak mümkündür. 1. 1763 Paris Antlaşması'na kadar olan genişleme dönemi. 2. XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelen ilhak ve yerleşme süreci. 3. I. Dünya Savaşı'na kadar olan modern emperyalizm. 4. 1945'e kadar gelen tutunma dönemi. 5. 1945'ten sonra sömürge imparatorluğunda dağılma süreci.

Haçlı seferlerine kadar büyük ölçüde içine kapalı bir şekilde yaşayan Avrupa, artan nüfus yoğunluğuna rağmen sınırlı toprağa sahip olmanın baskısı ve Akdeniz ile doğudaki Osmanlı hâkimiyeti arasında sıkışmasının sonucu açık denizlere yönelmişti. Portekizliler ve İspanyollar'ın öncülüğündeki bu girişim sonucu keşfedilen yeni topraklar ve deniz yolları, 1494'te İspanya ile Portekiz arasında varılan Tordesillas Antlaşması ile paylaşıldı. Bu iki ülkenin yaklaşık bir asır süren rakipsiz dönemlerinden sonra XVII. yüzyıldan itibaren Hollanda, Fransa ve İngiltere de sömürge arayışına çıktı. 1600 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi İngiliz sömürgeciliğinin ciddi anlamda ilk adımıdır. Doğu Hint adalarında Hollanda ile rekabet edemeyen şirket Hindistan alt kıtasına yönelerek önce ticaret üsleri kurmaya başladı. Daha sonra Masulipatam, Madras ve Bombay'ı ele geçirdi. Ancak başta Fransa olmak üzere başka Avrupa devletlerinin de bölgeye yerleşme gayretleri üzerine fetihlere başlayarak hâkimiyetini kurma sürecine girdi; bu arada Singapur, Penang ve Malaka gibi yerler de alındı. Batıda ise aynı dönemde önce An-